

הרצל ובלפור חקק | הומאז' | התפרסם ב - 03.01.23

**ריח של לחם חם" – כרך שני, מחקרים ומאמרים | בן-ציון יהושע-רז"
'הוצאת 'צור אות', ירושלים תשפ"ג-2022, 310 עמ**

שעה יפה היא לנו שהסופר והחוקר בן-ציון יהושע (בשמו המלא: בן-ציון דויד יהושע-רז), מפרסם את אסופת המאמרים השנייה. לאחר שיצא לאור בעבר (2010) "ריח של לחם חם" – כרך ראשון, יצא לאור עתה הכרך השני

המיוחד בדרכו של ב"צ יהושע, שהוא הולך על חבל דק בין שתי סוגות: הוא סופר, אבל כאיש אשכולות, ידו אוחזת גם בשלח, הוא עוסק במחקר. הוא מתעד ביצירתו בשתי הסוגות את התרבות של יהודי מרכז אסיה. זכורים לנו ספריו "מנדחי ישראל באפגאניסתאן לאנוסי משהד באיראן" (1992) וגם "מאחורי מסך המשי – עמים ויהודים במרחב האיראני" (2013): ספרים אלה היו לספרי יסוד בתרבות עמי מרכז אסיה. לכך נלווה הספר "אוק יול – דרך לבנה – מסע במרכז אסיה" (1996). לא שכחנו שבצד ספרי מחקר אלה נכתבו הרומנים: "פורצי גדר" (1986), "שתיקת התרנגול" (2002) ו"סימורג – ציפור האש" (2018), כל אלה – יחד וגם כל אחד לחוד – מהדהדים את תרבותם של יהודי מרכז אסיה.

(הוצאת משרד הבטחון, 1996)

סיפורים ומחקרים בין יפי המשי ואטימות הברזל

הכמיהה ליצור היא עמוקה מאוד בנפש האדם, והיוצר בן ציון יהושע בחר מראשית דרכו לנוע על החבל הדק שבין היותו סופר והיותו חוקר. הוא בחר לעסוק ביהודי מרכז אסיה, כור מחצבתו: יהודי המרחב האיראני חיו על נתיב המסחר הבינלאומי בין מזרח למערב, המופר בשם "דרך המשי". גם במחקר וגם ביצירה מתקיים הניגוד בין עֲדַנַת המְּשִׁי ואטימות מסך הברזל. בד בבד מתקיימת הפריה הדדית וזרימה תרבותית בין עמי מרכז אסיה, וביצירותיו יש יחסי גומלין בין שלל הדמויות ממקומות אלה.

בן ציון יהושע נע בין הקטבים: בכתיבתו מהלך ב"צ יהושע בין השבילים, פוסע הוא גם במחוז המחקר וגם בשדה היצירה תוך שהוא משוטט בין המציאות לבין החלום והדמיון, בין עובדות היסטוריות ובין מסורות עממיות: הקדירה רוחשת סיפורים, אגדות, פתגמים אמונות ודעות.

במחקר וביצירה התיעוד התרבותי הוא שליחות

חובה לציין שבעיניו, התיעוד התרבותי הוא שליחות: "חיי פרוכים אפוא במרחבים האין-סופיים האלה, תרבויותיהם ולשונותיהם. אני מגלה כל הזמן זוויות חדשות ומרתקות – ואני מבקש לשַתף את קוראיי, המבקשים לגלות עולם יהודי ונוכרי, הן מן ההיבט המחקרי והן מנקודת-ראות של מי שרגליו (קָרְשוּ מרחבים אלה" ("מאחורי מסך המשי", עמ' 15

"בכל מעשיו הוא התייר הנוסע בזמן"

ב"צ יהושע הוא בן דמותו של התייר הנוסע בזמן: כל מי שקרא ספרי מסעות בילדותו חוזר בדמיונו אל מרקו פולו (1254-1324), שיצא מוונציה אל דרך המשי. בדרכו לסין תר מרקו פולו את בוכרה וסמרקנד, והוא חצה את מדבר גובי. ב"צ יהושע במחקריו וביצירתו הוא בן דמותו של מרקו פולו. הוא הולך בנתיבים שהלך בהם מרקו פולו. הדרך עברה בהרי פאמיר (שמרקו פולו כינה "גג העולם"). והנתיבים חצו את מדבר גובי, את קוקנד, סמרקנד ובוכרה

החוקר בן-ציון יהושע פוסע במחקרו כתייר רוחני, נפשו נוהה אַחַר נוסעי השיירות, והרי הוא מתחקה אחר מעשיהם: העניין, שהוא מגלה בהם כחוקר, הוא לאו דווקא בסחורות שהם מעבירים, אלא במסורות שהם מעבירים. לפיכך הוא מאַפִּיין אותם כ"מובילי תרבות". כך מתברר, למשל, שהבודהיזם נדד מהודו והגיע אל מזרח אסיה, וכך האסלאם דחק ממקומות רבים את הדת הדוֹאֵלית הזורואסטריית שהאמינה באֵל הטוב ובאֵל הרע. מתברר, שהאסלאם דחק גם את הנצרות המזרחית ותפס את מקומה. כחוקר, הוא עוקב אחר טביעות האצבע של הדתות והתרבויות: כתבי קודש, ארכיטקטורה, מיניאטורות וכיו"ב. כסופר, הוא מחפש את האנשים בתוך ההיסטוריה, את הנפשות העושות את ההיסטוריה. הצד היהודי לא נשכח ממנו: הוא מחפש אחר היהודים בתוך ההיסטוריה, וגם בסיפוריו הוא מתאר את היהודים על מסורותיהם ועל נפתוליהם ותלאות חייהם: גם במחקרים וגם בסיפורים כל היהודים הם חלקים של אותו שְׁלֵם. מורשת יהודית זו היא הצוּפֵן, שהוא מנסה לחשוף גם במחקר וגם ביצירה

גורלם של היהודים בגולה: הגורל היהודי

מצמרר, אַפּוּא, להיחשף אל גורלם של יהודים בגולה בהיותם נרדפים ונשחטים רק משום היותם יהודים. סיפורם של אנוּסִי מְשֵׁהד נחשף כבר במחקר של בן-ציון יהושע "מנידחי ישראל באפגניסתן וכו'", שהוזכר לעיל. לתלאות אלה ניתן ביטוי ברומנים ההיסטוריים, שבנצי יהושע כתב כסופר

בן-ציון יהושע מביא במחקריו באורח מרתק וצבעוני את תיאור החיים בפְּזורה הבוכרית ובאפגניסטן. בַּספר "מאחורי מסך המשי" מתואר מסע ההצלה של נכְּסי הרוח שנותרו במרכז אסיה. יש התמקדות בתיאור אורחות החיים, הבית והמשפחה בקהילות מרכז אסיה, וכן הצצה אל מעמד האישה במרחב האיראני. המסע של בן-ציון יהושע מתואר כשליחות ממש, כהעברת הלפיד מְדור לדור. הוא רואה עצמו כממשיך דרכו של סבו מולא מתתיה חנוכה:

סבי מולא מתתיה חנוכה ביקר בבית הכנסת ה זה בדוּשְׁנָה 91 שנים לפניי" והטיף למען עלייה לארץ ישראל. מצאתי את עצמי ממשיך את שליחותו של סבא באותו מקום, בזמן אחר ובתנאים קשים. עמדתי בפיק ברכיים לדרוש בפני הקהל. עכשיו, שהצלחתי להתקרב אליהם, זה הזמן לדבר על לבם לנטוש בתיהם, עסקיהם, רכושם, בית כנסת ובית עלמין שלהם, ולעלות לארץ במטוסים שאנו חוכרים להטסתם. פתחתי ודרשתי: בפרשת 'לך לך' אמר אלוהים לאברהם 'לך לך מארצה וממולדתך ומבית אביך'...עזבו את בתיכם ורכושכם והצילו את חייכם..." וכאן קורה ממש מעשה נס: כשהוא חוזר למושב בבית הכנסת, נושר מתוך ספר "מקראות גדולות" שבידיו ספרון "אם אָפּס רובע הַקָּן" שהוציא לאור סבו, לפני 91 שנים, ספרון שהוא כה חיפּש שנים רבות.

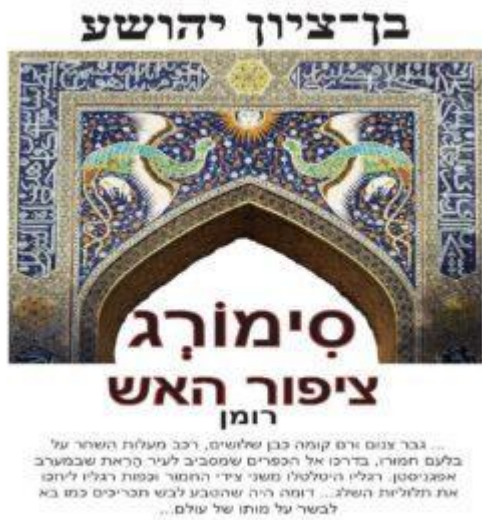
סימורג – ציפור האש" מבטא את הגורל היהודי"

אם ניקח כדוגמה, אחד מן הרומנים ההיסטוריים הממחיש את ההליכה על החבל בין המחקר לבין היצירה, נלך במשעוליו של הספר "סימורג – ציפור האש" (2018). תלאות היהודים לאורך הגלות מיוצגות ברומן זה בדמותו של אלישע, גיבור הספר.

אלישע-חי, שאביו נרצח על-ידי שודדי דרכים בהיותו ברחם אמו, הוא תחבולן והרפתקן. עוד בילדותו הוא מתגלה כגנב קטן – ואפילו בא חשבון עם בהן דת שיעי, גנב את בגדיו בעודו טובל במימי הנהר.

הנער, שנחשב בור ועם הארץ, מתגלה כבעל יכולות קליטה ולימוד יוצאות דופן: כשמגיע לאפגניסטן המורה בנימין, מורה עברי מארץ ישראל, מעצב המורה את אישיותו ומנסה לחולל מהפך תודעתי בתוך קהילה שמרנית. דמותו של המורה המגיע לקהילה בגולה משתלב בדמויות של שד"רים, שמופיעים

במחקרים של ב"צ יהושע הנודדים בין קהילות בגולה. במחקריו מתאר יהושע "יהודים החיים תמיד בציפייה לגאולה, חיים של "דוחקי קץ

עטיפת הספר "סימורג – ציפור האש"

((צביון הוצאה לאור, 2018))

"עדות שובה לב למורכבות זו – אנו מגלים ביצירה "סימורג ציפור האש

הפתיחה היא בסימן אפוקליפסה קרבה. התחושה היא של קץ העולם בשער: "דומה היה, שהטבע לבש תכריכים כמו בא לבשר על מותו של עולם" ("סימורג", 8). מנקודת פתיחה זו יוצא הגיבור אל גורלו, כמו במיתולוגיות הקדומות, לחולל שינוי: להחיות את העולם, להחיות את עצמו

אלישע נוטש אשתו בליל הכלולות ויוצא למסע בדרכים: הוא מצטרף בשוליית-מסע לשיירה העושה דרכה מהרי פאמיר למורדות הכרמל. מוטיב הציפור האגדית מתחבר בשירי הזמר המשולבים בעלילה. כשאלישע פוגש את המורה מארץ ישראל בנימין, שר בפניו המורה את שיר – הזמר: "מי יתנני עוף / ציפור כנף קטנה / בנדודי אינסוף / נפשי מה מתענה" (91). התחושה היא של געגועים לארץ ההבטחה ואל שיריה, ואל הגאולה באדמתה: "מי יתנני (עוף) / ציפור כנף קטנה / אשר בקן הטוב / תנוח שאננה" (91)

שיירות המסחר במרכז אסיה: מייצגות המעבר התרבותי

במחקריו תיאר ב"צ יהושע את שיירות המסחר הנודדות בין עמים ובין מדינות, בין מסורות ובין אמונות. וכאן גיבור הרומן אלישע, מצטרף לשיירה כזאת: במשך שנתיים, שבהן התלווה למסע השיירה מערבה, הוא נפגש עם סוחרים ממולחים, מבריחי סמים ונשק. ממנהיג השיירה, הנוצר סוד כמוס,

הוא לומד את סוד החיים האפלים והעמדות פנים. את התשוקה שלו לנשים הוא רוכש מִשְׁפָּחַת מִין, שמתלווה למסע השיירה, ובתוך העולם הנוכרי והזר אנו מתוודעים ללבטים, לתהפוכות: חשים בְּרֵטט כיצד דמותו של הגיבור אלישע מהלכת עלינו קסם, ושירי הסליחות בתוך הנוף ההררי שוברים את לבנו. בן-ציון יהושע יודע לחבר את הנופים הפראיים ולהפוך אותם לבימה קוסמית, לעלילה פלאית. היהודי הנודד בשיירת המסחר מייצג את העולם המחקרי של ב"צ יהושע וגם את רוח התזזית של גיבוריו הספרותיים.

עלילת הספר "סימורג" מתרחשת לאורך ימי המנדט הבריטי. גיבורנו מביא לקבורה את עצמות אביו בהר הזיתים בירושלים, והוא פוגש שני מנהיגים סוציאליסטים שמסדירים לו תעסוקה כסוור בנמל חיפה. מהר מאוד הוא יוצא לחיי עצמאות עד שנעשה לאוליגרך, שאינו בורר אמצעים כדי להיות עשיר. הוא מנצל את קשריו עם הממשל הבריטי, ואפילו עם הלאומנים הערבים. הוא עושה הכול כדי להתעשר: הכסף יענה את הכול. עיר הנמל פותחת בפניו עולם של אפשרויות, עושר ללא גבול, תככים, מזימות ומאבקים. הוא חי על חוד החרב – ספסר, חלפן, חנפן, מלשין ומשתף פעולה עם המחטרות ועם השלטונות בעת ובעונה אחת. יריביו הקשים הם הסוציאליסטים של חיפה המניפים דגל אדום לצד דגל כחול לבן.

דווקא משום שב"צ יהושע הוא חוקר וסופר גם יחד, אין זה ספר היסטוריה רגיל על חידוש היישוב היהודי בארץ, אלא רומן שהוא יצירת ספרות: ב"צ יהושע כדרכו בקודש יודע ב"סימורג" לטוות בחוטים צבעוניים מארג של מנהגי עדות וכל הפולקלור הקשור בזה, כרקע תרבותי מיסטי. החוקים המניעים את גלגלי העלילה אינם חוקי המציאות אלא חוקי המיסטיקה. השימוש במוטיבים מן התרבויות האתניות – כל זה נותן נופך מיוחד המקרין על מעשי הדמויות ועל משמעות המסופר: במחקריו תיאר כחוקר את המסורות, שעברו בשיירות מעם אחד למשנהו, מִדָּת אחת לרעותה. וכאן אנו רואים, איך כל זה נרקם כאריג-פלאים, כיצירת ספרות שופעת מְסוּרוֹת ואמונות. ואם במחקרים מתאר החוקר את המסע היהודי לאורך הגולה, שהיעד שלו הוא ארץ ישראל, כאן אלישע מבטא את "היהודי הנודד", גיבור נצחי שהוא תמיד חסר מנוח, ובכוחותיו המיוחדים הוא אכן מגיע אל הארץ המובטחת.

בין יצירה למחקר, ב

ספריו הרבים של בן ציון יהושע מעידים על הרקע המיוחד של הסופר: מדובר ביוצר הכותב מתוך שליחות, מחובר לשורשיו: בנצי הוא חוקר הקהילות

היהודיות של מרכז אסיה. כסופר הוא סוחף את הקהל ואנו מגלים בקובצי סיפוריו וכן **ין אגדה למציאות** ברומן "שתיקת התרנגול" עלילות של מקום, שהן עלילות רוחניות. הכול נמהל בנו: ריח עז של ירושלים הישנה על סמטאותיה וגיבוריה הקדושים. אכן כן, בן-ציון יהושע ידע לקחת אותנו גם "למחוזות הקסם של ילדותו, לדרכים המופלאות של "דרך ארץ המשי

בקוראים נאמנים אנו נסחפים ברומנים ובסיפורים שלו למרחקים אפופי קסם ומנהגים קדומים בניכר. כבר מספרו הראשון "עיר באופק", הוכיח בן-ציון יהושע שפוחו ביצירת אווירה מכושפת, ברקחת תערובת של חול בקודש, בתהייה על שורשיהם של מנהגים קדומים ופולחנים יצריים

ספרו "סימורג" אכן שזור במוטיבים עממיים, שיוצרים תחושה של עולם מופלא וקסום. הכרנו זאת בעבר גם ברומן "שתיקת התרנגול" וגם בספרו "מילואים בשדות האורז". "סימורג" הוא אכן דרך נוספת. וכל הרומנים יחד מבטאים את הרפרטואר הייחודי כל כך לבן-ציון יהושע. כחוקר, הוא מכיר את ההיסטוריה על כל נפתוליה. כחוקר, הוא יודע לטלטל את גיבוריו בפלונטרים של חוויות מרעישות, חזיונות בלהה, גלגולי נשמות מעוררי צמרמורת. העלילות רחוקות מימי החול הרגילים ומן המקומות המוכרים, וכל כולן מעשה מרקחת של צבעים, טעמים וריחות – שילוב מכושף ומטורף. לעתים יש תחושה שאנו קוראים אגדה קסומה מתוך אלף לילה ולילה: בליל של אגדה ומציאות, פשפים ומיסטיקה, אהבות ושָׁנָאוֹת, יצרים פרועים ורומנטיקה משכרת, תככים ומזימות

במקרים רבים אנו מגלים את גיבוריו שבים אל עירם או מתרסקים בהתנגשות הקשה הזאת בין חלום לבין הגשמה. כך, לדוגמה, בספר "היונים על החומה" מעצב המספר נדודים בין שאיפה למציאות במוטיבים יהודיים: הציפייה הפנימית לגאולה מהדהדת ביצירותיו – ואנו חשים: כמה כיסופים יש בלב הכותב לתיקון הרוחני, להתמודדות עם השינויים, לראות את היונים שבות אל מחוז חייהן

בנצי מורה דרך והמקום מתחבר בהווייתו אל הרוח, הן כחוקר, הן כסופר. אנו בקוראים עוקבים אחר גיבוריו, חשים את קשיי הדרך, הסערה, לראותם קרְבִים. והלב יודע, הם ישובו, גיבורי העלילות, ייענו למשאלות הלב, יגיעו אל מרכז הכיסופים, אל חבל הטבור של ישותם, אל עיר אהבתו של הסופר, אל ירושלים

סיום

כחוקר, טווה יהושע את החוטים ומחבר את העובדות ואת המסמכים והמקורות ההיסטוריים. כסופר, ברומנים שלו, יודע בן ציון יהושע לחולל מציאות – וכפי שאריסטו קרא לכך – לחקות מציאות (מימזיס) ולגרום לנו ליהנות מן החיקוי. הוא מכיר את העובדות לאשורן, אך בבואו לטוות סיפורים, בן-ציון יהושע יודע לבנות ארמונות של קסם: יש לו כישרון להעניק לנו תחושה, שהוא עשיר בדמיון ובה בעת מעצב לנו מציאות, מותיר מצבה לעולם שהיה ואיננו עוד.

הרצל ובלפור חקק ובן ציון יהושע עם עטיפת הספר "ריח של לחם חם" (צילמה: תפארת חקק)